

RECENZJA

Przegląd artykułów dotyczących rozwoju społecznego z czasopism: *Social Development*, *Developmental Psychology*, *Child Development*, *Developmental Science*, *American Psychologist*

JOLANTA SAJDERA

Instytut Pedagogiki Przedszkolnej i Szkolnej
Akademia Pedagogiczna w Krakowie

Współczesne badania psychologiczne dotyczące społecznych zachowań ludzi w okresie dzieciństwa koncentrują się przede wszystkim na analizie interakcji w diadach i polidiadach (Schaffer, 2006), w których partnerami są zarówno dzieci w różnym wieku, jak i dorośli. W wypadku asymetrii umiejętności poznawczych, społecznych, motorycznych partnerów interakcji, wyższe kompetencje jednego z nich stają się dla drugiego bodźcem do odkrywania swoich możliwości, wspieranych przez partnera.

Zagadnienie interakcji społecznych, społecznego rozwoju człowieka są wieloaspektowo przedstawiane w artykułach publikowanych w czasopiśmie *Social Development* poświęconemu w całości społecznemu rozwojowi człowieka, którego redaktorami są Robert Coplan, Christine Howe and Elizabeth A. Lemerise (www.blackwell-synergy.com, www.science-directed.com/science/journal). Ten brytyjski kwartalnik, wydawany przez Blackwell Publishing, oferuje publikacje o szerokim zakresie tematycznym, prezentujące najnowsze tendencje w badaniach naukowych, dotyczących poznania społecznego, relacji rówieśniczych, interakcji społecznych, kształtowania się postaw społecznych, a także rozwoju emocjonalnego oraz dziecięcych teorii umysłu. Dużo miejsca poświęca się badaniom powstawania tych umiejętności w dzieciństwie, jednakże dla lepszego zrozumienia prawidłowości ludzkiego rozwoju uwzględnia się perspektywę *lifespan*,

a także ujęcie międzykulturowe i międzygatunkowe.

Dla polskich naukowców bezpośredni dostęp do czasopism anglojęzycznych jest nadal utrudniony. Strona internetowa czasopisma *Social Development* stanowi dodatkowe ułatwienie w postaci wyszukiwarki baz danych wielu liczących się czasopism naukowych, wydawanych na świecie, a niedostępnych w Polsce (np. *Developmental Science*, *Child Development Perspectives* i inne).

Wybrane do recenzji artykuły odnoszą się do trzech kręgów tematycznych:

- 1) wskazania momentu pojawiania się wybranych umiejętności społecznych w ontogenezie,
- 2) poszukiwania różnic w różnic w budowaniu relacji społecznych dzieci, determinowanych przez płęć,
- 3) określania unikatowych, typowych dla ludzi umiejętności społecznych.

Pojawianie się umiejętności społecznych w ontogenezie

Wśród badań dotyczących tego zagadnienia, zwracają uwagę szczególnie te, które przyniosą dowody na występowanie współdziałania rówieśniczego we wczesnym dzieciństwie. Procedury badawcze obejmują dzieci bardzo małe, nawet w pierwszym roku życia, obserwowane w sytuacjach zadaniowych, w parach dziecięcych (Ashley i Tomasello, 1998; Brow-

nell, Ramani i Zerwas, 2006; Coplan, Girardi, Findlay i Frohlick, 2007).

Zależnie od wieku badanej grupy autorzy organizują aktywność dziecięcą wokół różnych zadań wymagających współpracy, kontrolując wskaźniki dotyczące uwzględniania (lub nie) roli partnera w zadaniu, sposobu osiągania rozwiązania zadania, kierowania do partnera zachowań komunikacyjnych (np. o charakterze nauczającym lub wyręczającym). Na przykład w artykule Jennifer Ashley i Michaela Tomasello (1998) można znaleźć szczegółowy opis urzędzenia, które wymagało od dzieci podejmowania w zabawie dwóch dopełniających się ról. Tworzono diady rówieśnicze, które bawiły się urządzeniem, aż do pełnego zrozumienia sposobu wykonywania swojej roli. Następnie bawiły się raz jeszcze, zamieniając się rolami. W końcu, kiedy każdy z uczestników prezentował poprawne wykonanie w obu rolach zabawowych, był kierowany do diady z "nowicjuszem", którego mógł nauczyć, jak się bawić urządzeniem. Wyniki badań wskazują na zależność między wiekiem dzieci a sposobem podejmowanego współdziałania. Dzieci roczne koordynują działania partnera w sposób przypadkowy, podczas gdy starsze są bardziej aktywne, by osiągnąć cel. Dwulatki nawet z towarzyszeniem dorosłych nie były w stanie podjąć zadania. Dzieci w wieku 2,6 i 3,0 prezentowały wstępne nabywanie umiejętności koordynacji działań, ale robiły to bardzo wolno, przejawiając niewiele zachowań wspólnych oraz używały niewielu określeń ułatwiających współdziałanie. Dopiero dzieci w wieku 3,6 wykazały biegłość w wykonywaniu zadania. Przede wszystkim były w stanie koordynować działania rówieśnika, gdy role się odwracały, używały wypowiedzi ułatwiających współdziałanie, a także były bardziej zaangażowane w uczenie nowicjuszy. W wypadku zadań wykonywanych w diadach z rówieśnikiem i z dorosłym (np. w wypadku dzieci rocznych i dwuletnich), różnicom w koordynowaniu aktywności z partnerem dziecięcym towarzyszyły różnice w podzieleniu uwagi oraz używaniu określeń, dotyczących siebie i innych. Rezultaty przedstawionych badań wydają się wskazywać, że rozwój umiejętności społecznych,

obserwowany pomiędzy 2 a 4 rokiem życia, postępuje wraz z rozumieniem innych osób jako świadomych obiektów, z którymi można dzielić własny punkt widzenia. Zdolność do współdziałania z rówieśnikiem jako partnerem w zadaniu rozwija się wraz ze wzrostem rozumienia społecznego.

W tej grupie badań można umieścić także poszukiwania dowodów na umiejętność dokonywania analiz zachowań społecznych innych ludzi przez małe dzieci. Robert Coplan wraz z grupą współpracowników (2007) wykazał, że już dzieci 6-letnie potrafią w sposób zaskakująco wyszukany tworzyć różniczenia pomiędzy zachowaniem nieśmiałym a niespołecznym osób w swoim wieku na podstawie kontekstu. W trakcie oglądania serii obrazków przedstawiających zachowania uspołecznione, nieśmiałe, niespołeczne lub agresywne, prowadzono z dziećmi wywiad pozwalający poznać ich spostrzeganie społeczne oraz reakcje wobec typu zachowań. Badane dzieci brały pod uwagę różnice w celowości zachowań będących przejawem empatii oraz dążenia do nawiązania kontaktu. Zauważono również, że dzieci, określane jako niespołeczne, przejawiały odmienny wzorzec reakcji wobec hipotetycznych rówieśników.

Różnice płciowe w budowaniu relacji społecznych

W psychologii rozwoju człowieka zwraca się uwagę na podobieństwa w stylach przyjaźni widocznych u starszych dzieci i dorosłych (Maccoby, 1991). Relacje dziewcząt i kobiet cechuje większa intymność, podczas gdy związki mężczyzn budowane są wokół zadań do wykonania. Campbell Leaper (2004) wykazał dwukrotnie częstsze używanie języka w funkcji kontrolującej (np. rozkazy, manipulowanie) u zaprzyjaźnionych chłopców niż dziewcząt. Badania prowadzone przez Joyce Benenson (2006) pozwalają sądzić, że płeć różnicuje optymalną liczbę uczestników grupy społecznej, wspierającej umiejętności społeczne. W trakcie jej badań, diady lub grupy 10-latków tej samej płci rozwiązywały zadania, dotyczące tworzenia rodzin wyrazów. Okazało się, że chłopcy o wiele lepiej współpracowali w grupach niż

w diadach, podczas gdy wykonania dziewcząt były podobne w obu sytuacjach. Ponadto dziewczynki, pracując w grupie, bardziej niż chłopcy koncentrowały się na współdziałaniu z jedną osobą. Ten rezultat może pomóc w interpretacji wyników badań, uzyskanych przez Marthę Putallaz (2005), dotyczących zachowań w sytuacjach interakcyjnych dziesięcioletnich dziewcząt, mających trudności w nawiązywaniu kontaktów rówieśniczych. Uczestniczyły one przez kilka dni w zabawie w grupach znanych sobie lub nieznanym dziewcząt. Zauważono, że pomimo trudności w relacjach z koleżankami w obu typach sytuacji społecznych, pewne elementy zachowań społecznych uległy poprawie w kontaktach indywidualnych z nieznanymi dziećmi, które traktowały je przyjaźnie.

Szeroko zakrojone badania poprzeczne, prowadzone przez zespół Henry Markovitsa (2001) nastawione były na poszukiwanie stałych, wewnętrznych modeli budowania interakcji społecznych związanych z płcią. Badano 278 dzieci w sześciu grupach wiekowych (od przedszkola po college). Na podstawie wywiadu i obserwacji zachowań interakcyjnych zgromadzono dane dotyczące: preferowanych struktur grup interakcyjnych, gotowości do nawiązywania nowych przyjaźni oraz przyswajania wiedzy społecznej. Uzyskane wyniki pokazują charakterystyczne cechy interakcji chłopców i dziewcząt, niezależne od wieku. Zauważono, że chłopcy preferują interakcje grupowe, nie diadyczne; ta tendencja jest wyraźna już w przedszkolu. Także chłopcy mają większą gotowość niż dziewczynki do zaprzyjaźnienia się z nieznanymi kolegami swoich kolegów. Z kolei dziewczęta bardziej niż chłopcy dążą do posiadania dokładnych informacji o swoich przyjaciółach.

Umiejętności społeczne typowe dla człowieka

Niezwykle ciekawy nurt tworzą badania poszukujące unikatowych, charakterystycznych wyłącznie dla człowieka umiejętności społecznych. W tym celu porównuje się zachowania interakcyjne ludzi i szympanów, przy czym grupę porównawczą dla człowieka stanowią dwa odrębne gatunki: szympany zwyczajny

(*Pan troglodytes*) i szympan karłowaty (*Pan paniscus*), które zdaniem antropologów są najbliższym spokrewnione z rodzajem *homo*. Ten gatunek zwierząt wyróżnia m.in. skomplikowana organizacja życia społecznego, o czym można przeczytać w książce Jane Goodall (1995).

Międzygatunkowe badania porównawcze prowadzone są przez zespoły badaczy pod kierunkiem Michaela Tomasello w Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology w Lipsku. Ciekawe wyniki badań uzyskał Felix Warneken i M. Tomasello (2006), obserwując zachowania dzieci 18-24 miesięcznych i 3 młodych szympanów podczas działań w parach z dorosłym człowiekiem. Spośród czterech typów zadań dzieci bardziej niż szympany preferowały wspólne rozwiązywanie problemów oraz gry społeczne. Kiedy w każdym z zadań dorosły partner przerywał działanie w specyficznym momencie aktywności, wszystkie dzieci przejawiały przynajmniej jedno zachowanie komunikacyjne zmierzające do przywrócenia zaangażowania dorosłego. Żaden szympan nie przejawiał takiej aktywności.

Z kolei Esther Herrmann i Tomasello (2006) sprawdzali, w grupach podobnych jak opisane powyżej, jak rozumiane są zachowania komunikacyjne człowieka. Eksperymentator chował jedzenie i zabawkę do jednego z dwóch pudeł, a następnie umiejscawiał nagrodę na dwa sposoby: w formie bezpośredniej informacji przez wskazywanie palcem lub w formie zakazu poprzez potrząsanie dłonią nad pudełkiem i zdecydowanego komunikatu słownym "nie ruszaj". Małpki i młodsze dzieci lepiej rozumiały prosty komunikat informacyjny, podczas gdy dwulatki wykazały się odmiennym sposobem rozumowania. Odczytywały relację pomiędzy zachowaniem eksperta a osiągnięciem celu, czyli rozumiały, że zakazuje on czegoś, co jest warte zdobycia. Wydawały się zatem zdolne do inferencji na podstawie zachowania dorosłego.

Rezultaty wielu podobnych prób badawczych, obejmujących porównania międzygatunkowe zachowań społecznych, Tomasello interpretuje jako dowód na wyjątkowe dla człowieka umiejętności współdziałania, po-

wstające na bazie wspólnoty intencji (*shared intentionality*). W ciekawym artykule, napisanym wraz z Melindą Carpenter (2007), dokonuje podsumowania znaczenia zjawiska wspólnoty intencji dla rozwoju człowieka. Termin ten służy do określania umiejętności współdziałania w interakcji, podczas której partnerzy uwzględniają i dzielą się swoimi stanami mentalnymi. Autor nawiązuje także do Wygotskiego idei wychowania i uczenia poprzez poznanie społeczne, które powstaje nie tylko przez indywidualną aktywność, ale przede wszystkim przez współdziałanie z innymi.

Badania współpracowników Tomasello obejmowały cztery podstawowe, ich zdaniem, umiejętności społeczno-poznawcze, takie jak przyglądanie się, wpływanie na zachowania innych, aktywność grupowa i uczenie nieformalne. Porównując zachowania dzieci i młodych szympanów, obserwowano, jak te umiejętności przekształcają się dzięki pojawianiu się wspólnoty intencji. W każdym przypadku można było zauważyć indywidualną, podstawową postać danej umiejętności (jak w badaniach szympanów), a następnie jej postać wyższą, opartą na wspólnocie intencji (jak u dzieci). W ten sposób:

- przyglądanie się przekształcało się w podzielenie uwagi (*joint attention*),

- wpływanie na zachowanie innych przekształcało się w komunikowanie się we współdziałaniu,
- aktywność w grupie przekształcała się we współpracę,
- uczenie nieformalne przekształcało się w uczenie według instrukcji.

W każdym z tych przekształceń autorzy zauważali aktywny udział dzieci w utrzymywaniu kontaktu z partnerem poprzez śledzenie zarówno jego gestów, jak i wyrazu twarzy. Z kolei szympansy były przeważnie skoncentrowane na indywidualnym osiągnięciu celu zadania. Wykorzystywały obecność ludzkiego partnera do pozyskiwania przedmiotów czy rywalizowania z nim. Ludzkie dzieci robiły wszystko, by partner chciał nadal z nimi działać. Uzyskane wyniki pozwalają badaczom na wysunięcie wniosków dotyczących ewolucyjnych korzeni współdziałania. Można sądzić, że około pierwszego roku życia w aktywności człowieka zaczyna pojawiać się typowo ludzka linia przystosowania do własnej grupy społecznej. Pierwsze zabawy polegające na wymianie ról stają się początkiem szeregu zachowań pomagających dziecku rozumieć wspólnotę intencji, niedostępną dla innych naczelników. Ta mała psychologiczna różnica okazała się wielką różnicą dla ewolucji człowieka w istotę

społeczną. Artykuł ten pokazuje także, jak ważne jest prowadzenie badań zespołowych, dzięki którym szereg jednostkowych wniosków daje podbudowę do powstania nowej teorii, tak jak w wypadku znaczenia zjawiska wspólnoty intencji dla integrowania biologicznych i kulturowych teorii ludzkiego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Ashley J., Tomasello M. (1998), Cooperative Problem-Solving and Teaching in Preschoolers. *Social Development*, 7 (2), 143–163.
- Benenson J.F., Heath A. (2006), Boys withdraw more in one-on-one interactions, whereas girls withdraw more in groups. *Developmental Psychology*, 42, 2, 272–282.
- Brownell C., Ramani R., Zerwas S. (2006), Becoming a social partner with peers: Cooperation and social understanding in one- and two-year-olds. *Child Development*, 77 (4), 803–821.
- Coplan R., Girardi A., Findlay L., Frohlich S.L. (2007), Understanding solitude: Young children's attitudes and responses toward hypothetical socially withdrawn peers. *Social Development*, 16 (3), 390–409.
- Goodall J. (1995), *Przez dziurkę od klucza, 30 lat obserwacji szympanów*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Herrmann E., Tomasello M. (2006), Apes' and children's understanding of cooperative and competitive motives in a communicative situation. *Developmental Science*, 9, 5, 518–529.
- Leeper C., Smith T. (2004), Meta-analytic review of gender variations in children's language use: talkative-

- ness, affiliative speech, and assertive speech. *Developmental Psychology*, 40, 6, 993–1027.
- Maccoby E. (1991), Gender and relationships: A reprise. *American Psychologist*, 46, 5, 538–539.
- Markovits H., Benenson J., Dolenszky E. (2001), Evidence that children and adolescents have internal models of peer interactions that are gender differentiated. *Child Development*, 72 (3), 879–886.
- Putallaz M., Gazelle H., Yan Li, Grimes Ch., Kupersmidt J., Coie J.D. (2005), Anxious solitude across contexts: Girls' interactions with familiar and unfamiliar peers. *Child Development*, 76 (1), 227–246.
- Schaffer H.R. (2006), Rozwój społeczny: dzieciństwo i młodość. Tł. M. Białecka-Pikul, K. Sikora. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Tomasello M., Carpenter M. (2007), Shared intentionality. *Developmental Science*, 10 (1), 121–125.
- Warneken F., Chen F., Tomasello M. (2006), Cooperative activities in young children and chimpanzees. *Child Development*, 77 (3), 640–663.

